

# Schöpflin Aladár: Az új magyar irodalom

— Ady Endre és Móricz Zsigmond. —



Béállni még el sem múlt idők történetírójának? Tudományos objektivitással írni ma arról, amiben tegnap még kombattáns volt az ember s még ma is folyton résen kell hogy legyen, mert a harc csak elpihent, de még nem szűnt meg, az egyik részen még nincs meg a teljes győzelem, a másikon még nem akarnak tudni a meggyőzéstől?

Miért ne kísérlelnék meg? Irodalmi dolgokban objektivitásról beszélni úgyis illúzió, sohasem fogunk eljutni a Taine ideáljáig, hogy egy irodalmi jelenséget olyan szenvedélytelenül, a magunk egyéniségének, hangulatának olyan teljes kikapcsolásával vizsgálhassunk, mint ahogy a botanikus vizsgálja a virágot, letépegetve szirmait, porzóit, bibeszárait. Irodalmi műnél úgyis mindig az egésznek harmonikus formája, a színek összekapcsolódása és a hangulat a fődolog, szóval az, amit a szenvedélytelen botanikus teljesen kihagy vizsgálata köréből, mert nem a tudományos vizsgálat, hanem a művészi megézés dolga. Az irodalommal és az íróval szemben nem adatokon fordul meg az állásfoglalásunk, hanem egy viszonyon: az olvasónak viszonyán az íróhoz.

Mégis, próbáljunk meg higgadtan, harci él és polemikus szándék nélkül visszanézni arra a nálunk példátlanul élénk és nagy zajt keltett irodalmi mozgalomra, amelyet a mai fiatal generáció fellépése támasztott és amely olyan hullámokat vert fel, amelyeket alig látott a magyar glóbus a negyvenes évek óta.

## I.

A múlt század második felének magyar irodalma két nagy egyéniség ellenállhatatlan hatása alatt állott. Az egyik, Arany János, a versre nyomta rá a maga bélyegét; a másik, Jókai, a regényre. Mind a kettő úgyszólván teljesen a maga számára abszorbeálta a maga területén a közfigyelmet; nem állván velük szemben más, csak megközelítően is egyenrangú vetélytársak, kisebb jelentőségű kortársaik csak a tanítvány másodrangú szerepében érvényesülhettek, vagy ellenkező esetben meghalga-

tatlanul hangzottak el s a kellő visszhang, a közízléssel való kontaktus hiánya miatt nem is tudtak, mint Vajda János, teljesen, egészzé kifejlődni.

A két nagy költő bizonyos az egykorúsággal magyarázható egyezések mellett lényeges ellentétet mutat. Arany az alföldi magyar paraszt nehézkes, meggondolt, óvatos, félénk, szenvedélyt magába fojtó, minden hevesebb rázkódtatástól és zajosabb gesztustól visszariadó, szemérmes temperamentumát hozta magával. Jókaiiban a lateiner-pályákra szorult, földnélküli, kisvárosi életet élő kisnemesség nyugtalanabb, szélsőségekre inkább hajló, korlátokba nehezebben beilleszkedő, mobilisabb, a felszínen hevesebb hullámozást mutató, de kevésbé mély természete testesült meg. Amaz mélyebb, súlyosabb, arisztokratikusabb és az abszolút művészihez közelebb jutó: ez fürgébb, könnyedebb, modernebb és népszerűbb, a tömeghez közelebb álló. Arany arra hivatott, hogy a keveseknek, a kiváló szellemeknek, a művészi élvezőknek, a férfiaknak költője legyen; Jókai a nemzet nagy sokaságának s különösen a nőknek költője. Arany a maga belső forrongásait és évődéseit magába fojtja, csak akkor hozza ismét napvilágra művészi formában, ha már objektívizáltan, a személyi kapcsolatok elhomályosulásával tudnak előtörni. A maga személyiségének teljességével sohasem áll az olvasó elé. Jókaiiban ebből a férfias, visszahúzódó szemérmességből nincs semmi, ő mindig egész személyiségével áll a közönség előtt, ön-kontrol nélkül s szabadjára eresztí egész lényét. Arany jobban megközelíti, emberi és költői valójával az igazi férfi ideális típusát, Jókai nőiesebb, szeszélyesebb, de több benne a geniális vonás. (Ezért néztek rá az olyan egész-férfi szellemek, mint Gyulai, visszatetszéssel).

Két ilyen ellentétesen különböző egyéniségnek a nemzethez, az olvasó közönséghez való viszonya is különböző kellett hogy legyen. Az abszolutizmus idején és utána a kiegyezésben Arany már temperamentumánál fogva is teljesen és fenntartás nélkül ahhoz a politikai irányhoz csatlakozott, amelynek Deák Ferenc a képviselője s ezzel társadalmilag is a magyarságnak ahhoz a rétegéhez, amely Deák politikájának diadalával az uralomra jutott. Annak a rétegnek volt a költője, amely tagadhatatlanul a magyar intelligencia, legműveltebb, legkomolyabb és legtöbb veszteni valót féltő rétege volt s amely alkotásánál és érdekeinél fogva egyaránt a konszolidált állami és társadalmi rend híveinek élén haladt. Jókai, a szabadságharc remiszenciák, a szabadságharc előtti nemzeti ellenzéki szellem és az abszolutizmus alatti ellenállás szellemének legnagyobb hatású élesztője, a Deákkal szemben ellenzéki Tisza Kálmán pártjához csatlakozott, amely akkor az ellenzéki, kuruc-tradíciók képviselője volt. Jókai ennek a tradíciónak a szellemét akkor sem tudta teljesen elrejtteni, mikor Tisza kormányra jutásával a hatalom közelébe jutott; az egyes nyilatkozataiban túl-aulikus költő regényeiben minduntalan átüt a népszerű kuruc szellem.

Abból a körből, melyhez Arany csatlakozott, alakult ki a magyar hivatalnoki arisztokrácia. Arany maga sem bízza anyagi egzisztenciáját tollára, egyéniségének nem is lett volna való az írásából élő modern literátor küzködő, a közönséggel kötött kompromisszumok közt hányódó élete. Elvonult az akadémiai főttkárság szerény, de dekórumot adó menedékébe. Jókai, bár élvezte a hatalomhoz tartozás előnyeit is, mindvégig a tollából élő író maradt, ami a lassabban, több múgonddal és a tömegtől független művészettel dolgozó Aranynyal újabb ellentétbe juttatta: akaratlanul is a népszerűség keresésére, a tömeg-ízléshez közeledésre és túlfokozott produkcióra utalta. Míg Arany munkája a species aeternitatis jegyét viseli magán, Jókaién megérzik, hogy első sorban az egykorúak, a napi fogyasztás számára készült. Aranynál az irodalom minden zsurnaliszta íz nélkül jelenik meg, — Jókaiiban a zsurnaliszta-író modern típusa már csaknem egész teljességében valósult meg. Kettőjük közül tagadhatatlanul Jókai a modernebb, a tizenkilencedik századi irodalmi élethez közelebb álló jelenség s részben ezért is volt a külföldön nagyobb hatása, mint a röghöz kötöttebb Aranynak.

Két ily különböző egyéniség természetesen két különböző iskolában folytatódott.

Aranynak volt ugyan iskolája, de nem voltak benne tanítványok. Az utána jövő generációnak nem volt egyetlen jelentékeny költője, aki az ő közvetlen utódjának, tovább-folytatójának volna nevezhető. Az Arany-iskola a kritikusok iskolája volt, akik Gyulai Pál vezérlete alatt az Arany nevével jelzett magaslat szempontjából igyekeztek áttekinteni irodalmi múltunkat, megvetni az Arany-kultusz kritikai alapjait, a hivatalos kulturális szervezetek: a középiskola, az egyetem, az Akadémia stb. révén belevinni ezt az Arany-kultuszt a nemzet mennél szélesebb rétegeibe. Csak ennyiben lehet beszélni Arany-iskoláról, mert Aranyból kiinduló költői fejlődés alig volt, alig is lehetett, hiszen Arany a fejlődésnek bizonyos irányban tetőpontját jelentette s a további fejlődésnek más pontról kellett kiindulni. Nyomában már csak epigonok jöhettek.

Jókaiiból már inkább indult közvetlen fejlődés: az ő nyomába lépő generáció kezén, Mikszáthtól a kilencvenes évek íróin, Bródy Sándoron, Gárdonyin, Herczeg Ferencen át egész Móricz Zsigmondig a magyar regény és novella fejlődése alig képzelhető nála nélkül, nem véve ki még a tőle leginkább független írókat sem, mint Petelei és Ambrus Zoltán. Hogy az irodalmi fejlődés súlypontja a versről átment a regényre és a novellára, az a társadalmi viszonyok hatása mellett első sorban Jókai hatásának tulajdonítható. Ő, aki — mint mondani szokták — egymaga egész regény-irodalmat jelentett, megnyitotta a közönséghez vezető utat általában a regény-irodalom számára.

A napi sajtó fejlődése, mely a nyolcvanas évek folyamán

kezdett feljutni a régibb idők vidékies kicsinyességéből a nyugat-európai nemzetek sajtójának színvonalára, magával hozta, hogy a Jókai-féle író típusa fejlődött tovább minálunk is: az az író, aki elsősorban a sajtófogyasztás számára dolgozik, munkája minőségében számol a sajtó kívánalmaival, mert anyagi egzisztenciáját elsősorban tollára alapítja s az ehhez való eszközöket a sajtó tudja legbővebben megadni. A korszak tipikus írója már nem az, aki egy közhivatalból él s csak az ócium óráit fordítja írói munkára, hanem az, aki az irodalomból akar megélni s legfeljebb ha az írói mesterségével leginkább rokon újságírásra adja magát. Míg az Arany kultusza körül csoportosuló úgynevezett hivatalos irodalom képviselői a hivatalos kultúra intézményeit szállottak meg s főleg az iskola útján akarták a maguk felfogását, a sajtó körüli irodalommal szemben ellenséges vagy a legjobb esetben is tartózkodó kritikájukat érvényesíteni: addig a másik irodalmi csoport, mely külsőleg is mindig tünetőleg vezéréül emelte pajzsra Jókait, a sajtó elevenebb, fürgébb, a közönséggel szorosabb és közvetlenebb kapcsolatban élő szervezetét használta fel a maga népszerűsítésére. Az előbbi csoportnak főgondja a tradicionális irodalmi kincs megóvása és elevenen tartása volt, az utóbbié az új irányban való továbbfejlődés, az olvasóközönség igényeinek változásával való együtt-haladás.

Ennek a generációnak irodalmi törekvéseivel esik egy időbe a magyar városi élet kifejlődése és a nem-magyar eredetű városi lakosság óriási tömegeinek nyelvben is magmagyarosodása. Ez utóbbi fontos történelmi fejleménynek egyik jellemző tünete éppen az, hogy míg az előbbi korok írói csaknem kizárólag a tősgyökeres magyarságból származtak: a nyolcvanas-kilencvenes éveknek éppen legkiválóbb írói javarészen olyan német vagy németül beszélő zsidó családok ivadékai, melyek vagy egyenesen az ő személyükben vagy apáik-nagyapáik személyében csatlakoztak a magyarsághoz.

A magyar kulturális törekvések súlypontja ezzel az átalakulással teljesen áthelyezkedett. Míg régebbi kulturális törekvéseink csaknem kizárólag a falun vagy falusias jellegű kis városokban élő törzsökös magyar nemességre s a nép intelligensebb elemeire támaszkodtak s azokra is igyekeztek hatni, addig az újabb törekvések már elsősorban a városi lakossággal számoltak, már csak azért is, mert a városok népe minden kulturális produkciónak készségesebb, közvetlenebb és szaporább fogyasztója s minden kulturális haladás a városi lakosság révén szűrődik át a faluba. Míg még Arany János a régi magyar társadalom számára írt, maga is az alföldi falu letörölhetetlen bélyegével bélyegzett természet volt s hosszas fővárosi élete során is lelkiileg mindvégig a falu érzésvilágában élt — az újabb generáció már csak kedves ifjúkori emlékek alakjában hozta magával a falut s lelkében, gondolkodásában, ízlésében hozzá-simult a városhoz.

A magyar életnek s az író társadalmi helyzetének ez az átalakulása szükségképen megérzett az irodalmon is. A kultúra általános fejlődése, az egyre szorosabbá váló közgazdasági kapcsolatok s a nagyra növekedett sajtó közvetítése egyre szorosabb közösségbe juttatta a magyarságnak legalább mozgékonyabb, frissebb, minden hatásra fogékonyabb részét a nyugati nemzetek szellemi áramlataival. Mintha Dévényynél új kapu nyílt volna, melyen egyre erősebben áramlottak be a nyugati légáramlatok, amelyek természetesen a kultúrának legérzékenyebb szervét, az irodalmat érték legelőbb. Hozzá még Európa irodalma is heves forrongásban volt: ekkor vívta meg harcait, egyelőre teljes diadallal a francia naturalizmus, ekkor nyomultak be ellenállhatatlan erővel Európa tudatába a nagy orosz írók, ekkor lépett be a skandináv irodalmi szellem is a népek közösségébe s főleg Ibsennel átalakítólag hatott a dráma formájára és a színpad egész művészetére. Ezek a hatások, melyek többé-kevésbé megéreződnek minden európai nép irodalmán s például a német irodalmat mondhatni kiforgatták sarkaikból, mélyreható hatással voltak a magyar irodalomra is. Az egész irodalmi termelés, az irodalmi törekvések célja és stílusa teljesen megváltozott.

Míg a régebbi irodalmi fejlődés súlya első sorban a versre esett, ennek az újabb irodalomnak legfőbb erőfeszítése a magyar regény és a magyar dráma megteremtése lett. Jókai és a külföldi irodalmak példáján bebizonyult, hogy a regénnyel és drámmal lehet legjobban közel jutni a közönséghez, e két tér művelése kínálja a legtöbb erkölcsi és anyagi sikert, tehát a tehetségek java erre vetette magát. A vers irodalmi luxus-cikké vált a regény és színmű, mint élet-szükséglet mellett. A kor realizmusával, mely teljes szakításra törekedett a romantika páthoszával, széles szín-kezelésével és heves, nagy vonalaival, uralomra jutott az irodalomban a magánélet kisebb körű, de társadalmilag és pszichológiailag kimélyített problémáinak rajza. Még Jókainál a regénynek majd mindig van valami közéleti háttere, amely még a közelmúltból vagy a jelenből mentett regényeit is a Walter Scott-i értelemben vett történeti regénytípusához közelíti, még Arany költészete fővonalaiban történelmi és hazafias költészet: a nyolcvanas évektől fogva a regényből mind jobban kimarad a közéleti háttér, a történelmi és politikai probléma s mind jobban az egyszerű ember életének, társadalmi és erkölcsi állapotának rajzára esik a súly, a líra pedig mindjobban egyéni lírává lesz, mind jobban kimarad belőle a hazafias páthosz, a politikai hatásra való törekvés.

Emellett éppen a líra a nyolcvanas években Arany Jánossal szemben új utakat keres. Az ő útjain még magasabbra jutni nem lehetett, tehát, hogy valami újat nyújthasson, szembe helyezkedett vele. Kiss József még megpróbálja — több külső, mint belső sikerrel — folytatni Arany ballada-költészetét, újszerű tárgyakkal, formában közvetlenebbül közeledve a székely nép-

balladához, de a többiek még ezt a laza kapcsolatot is elszakítják. Arany epikájával és ódai-elégiai, objektívabb lírájával szemben az egyéni érzelmeket festő tiszta, dal-szerű lírát kapják fel, a nemzeti röghöz tapadó Arannal ellentétben a modern európaire vetik a hangsúlyt, Arany szentenciózus komolyságával, nyelvbeli plaszticitásával, zárt formáival, specifikus magyar verstechnikájával ellentétben a könnyed hajlékonyságot, a fordulatosságot és színt, a szabadabb formákat, a jambust fejlesztik. Ezt az ellentétet érezte meg Arany, mikor kiadta a kozmopolita költészet jelszavát s ez az ellentét magyarázza meg, hogy Arany iskolája meg tudott békülni a kor regény és drámaíróival, versköltőivel szemben azonban mindig ellenséges állásban maradt. S tehette ezt annál inkább, mert a kornak nem volt igazi, döntő erejű költője.

A kilencvenes évek eleje élénk mozgalmat jelent ebben a fejlődésben. Egy sereg új tehetség nyomult be majdnem egyidejűleg az irodalomba s a nyolcvanas évek kiválóbb tehetségei is mintha hirtelen új fejlődésbe lendültek volna. Mikszáth ekkor tért át az anekdotikus, rövid lélekzetű rajzról a szélesebb medrű novellára és regényre. Ambrus Zoltán ekkor kezdte meg a Midász királlyal regényeinek sorozatát, Kiss József, aki eddig elsősorban mint balladaköltő kereste a kissé theatrális hatásokat s a lírában csak ritkán jutott túl a heinei visszhangoknál, öntudatára ébredt a saját lírai hangjának. Az ekkor fellépő Herczeg Ferenc a mind jobban városiasodó gentry rajzával igyekezett népszerű, új elemeket keresni, Gárdonyi Géza új színben állította be a falusi paraszt és a falusi apró fél-intelligencia életét, Szabolcska Mihály új formában próbálta felújítani a Petőfi-féle hazafias dalt és népeleti genre-képet, Kóbor Tamás a naturalista moralizáló pesszimizmust szólaltatta meg, Heltai Jenő a francia chanson és a heinei hatás szintéziséül a könnyed iróniát hozta magával, Ignóusban a Modern dekadencia előhangjai pendültek meg s benne egyúttal gondolatokban gazdag polemikusára és apológétájára talált az új irány. A magyar irodalom, amely eddig meglehetősen egyszínű volt, egyszerre változatossá, sokhúrúvá vált, olyan hangok szólaltak meg benne, ha egyelőre halkan és bátortalanul is, amelyeknek a tradícióban alig, vagy egyáltalában nem volt előzményük. Mint a társadalomban és politikában, az irodalomban is mindjobban érzett a magyar élet elvárosiasodásának és ebből folyó differenciálódásának hatása. Előre jelentette magát egy új generáció, amely majd másképp fog gondolkozni, másképp érezni és más nyelven szólni, mint apái. Egyelőre gyöngén és félhangon jelentette magát, de az érzékenyebb fülűek megéreztek jövetelet, a konzervatívok, a tradícióhoz ragaszkodók tiltó szóval igyekeztek megállítani útjában, az újnak befogadására készebbek reménnyel néztek elébe.

A még gyöngé újtó mozgalmat egy pillanatra megállította útjában a millennium. A magyar társadalom, melynek zöme, hangadó tömege még mint kortárs, mint szemtanú élte át a

dolgok nagy változását a kiegyezéstől akkorig, amely napról-napra látta fejlődni a politikai, gazdasági és szellemi kultúra hatalmas fellendülését s amely egy diadalmasan megvívott, nemes harcnak, az egyházpolitikai harcnak még friss emlékeivel ment a nemzeti ünnepre — készségesen engedte át magát a nemzeti dicsőség mámorának, az önmagával való hazafiúi megelégedésnek és szorosabban csatlakozott a tradíciókhoz, melyeknek ünnepét ülte. A magyar társadalom akkori rendje, amelyben úgy ahogy egyensúlyba jutottak az összes erők, a szabadelvűpárti uralom, amely történelmi cégr alatt tulajdonképpen a maga diadalünnepét ülte a millenniumban, beláthatatlan időnkig megszilárdultnak látszott az ünnepi illúziókkal teli világításban. Az emberek, amint visszatekintettek a múltra, beleszédültek a nemzeti dicsőség, a magyar hatalom, a magyar államalkotó képesség mindeneken diadalmaskodó erejének kábulatába — a nemzeti hiúság orgiája elhallgattatott minden kritikát, minden elégedetlenséget.

Az irodalom is úgyszólván egyhangúlag az ünneplés szolgálatába állott, ami egyúttal azt is jelentette, hogy az uralkodó rétegekhez csatlakozott s azoknak gondolatvilágát igyekezett tükrözni, ízlését eltalálni. Újra feltámadt a történelmi témák és hangulatok kultusza, még a lírában is, Endrődi Sándor kurucnótáival s az álkuruc verseknek ezek nyomában felburjánzó áradatával; és újra felhangzott a hazafias ünnepi ódák harangszava.

Társadalom, irodalom, politika olyan egységesnek látszott, mint talán soha s az illúzióktól fátyolozott szemek előtt ez az egység állandónak, nemzedékekre kihatónak tűnt fel. Pedig már akkor érezni lehetett azt a földalatti rezgést, amely alig néhány évvel később teljesen kiforgatta ezt a békességet a nemzeti élet egész vonalán. Már ekkor megmutatkoztak a régi szabadelvű rezsím s általában az egész magyar parlamenti rend épületének repedései, amelyek csakhamar másfél évtizedre megbontották az egésznek normális funkcióját s a nagyon előrelátók már akkor kezdték sejteni, hogy közeledik a gyökeres politikai reform kora, az a harc, amelyben új egyensúlyi helyzetre fognak törekedni az ellentétes társadalmi erők s amely a parlament teljes átalakításának, az általános választói jognak a jelszava körül fog forogni. Emlékezhetünk rá, a millennium körüli időben hangzottak fel először komolyabb és nyomatékosabb hangok az általános választói jogról s ezeknek csak annál nagyobb nyomatékot adott az, hogy a munkásság egyelőre még mint a parlamenti politikán kívüli, de politikai célokra szervezkedett organizmus, a kilencvenes évek közepe táján kezdte hathatósabban megmutatni, hogy van és követeli részét a dolgok intézéséből. Ez a feltörekvő elem mindjárt kezdettől fogva a választójog jelszavát tette politikai akciója középpontjába.

Az iskolákból ekkor sereglett elő egy új ifjúság, amely már az új magyar élet levegőjében serdült fel, amelynek lelkében már nem éltek a személyes tapasztalat élnkségével a szabad-

ságharc és az abszolutizmus emlékei, amely már készen kapta azt, ami apái idejében nyomról-nyomra, évről-évre fejlődött. Ez az ifjúság egyszerre minden egészen másképp látott, mint apái, akik összehasonlították a negyven év előtti állapotokat, melyeket még szemükkel láttak, a maiakkal és büszkeséggel teltek el a nagy fejlődés láttára, mindent az önelégültségnek ebből a szempontjából értékelték. Ez az ifjúság már magukban nézte a magyar állapotokat és nem talált bennük akkora okot az elégedettségre. Észrevette a hatalmas hézagokat, a hiányosságokat, a külső haladás vékony rétege alatt meghúzódó nagy elmaradottságot, a gazdasági javak, a politikai hatalom, a társadalmi erők elosztódásának nagy igazságtalanságait, egész kultúránk felszínes, látszatokra berendezett voltát, az alsóbb társadalmi rétegek kulturális gondozásának teljes hiányát, mind azt a sok bajt és fogyatékoságot, amely a magyar életet és a magyar képességet megbénítja, nyomasztó voltával összezűgöri. Ez az ifjúság, faluról a városokba került s a városi élethez csak félig-meddig asszimilálódott apáknak már a városi életben nevelkedett, városi idegrendszerű ivadéka, nevelkedéséből magával hozta a nyugtalanságra való nagyobb fogékonyságot, a kritikai hajlamot, a nehezebben kielégíthető igényeket. A külföldi viszonyoknak mind jobban terjedő ismerete minduntalan összehasonlításra csábított s ez az összehasonlítás csak annál élesebbnek tüntette fel bajainkat. Az egyre fokozódó politikai zavarok, melyekben közvetett úton, de félreismeretlenül a nép tömegeinek a létező állapotokkal való elégedetlensége nyilvánult s amelyek a huszadik század egész eddig lefolyt részében folytonos lázbetegségben tartották a közéletet, — csak megerősítették az ifjúságot a maga elégedetlenségében. Az apák egyszer csak azon vették észre magukat, hogy nem értik meg a fiaikat, azok nem értik meg őket, — a két egymásra következő nemzedék között olyan szakadék támadt, amely elkeseredéssel töltötte el az egyik felet is, a másikat is. Az apák, akik mint az apák mindig, a saját ideáljaiknak továbbfolytatását szerették volna látni fiaikban, haraggal nézték, hogy a fiúk új, előttük érthetetlen, szemükben veszedelmeseknek látszó ideálok után futnak. A fogalmak, a törekvések, az erkölcsi, társadalmi és szellemi értékek új értékelést kaptak az ifjúság gondolatvilágában. Két világnézet került összeütközésbe ebben a két generációban s ez az összeütközés minden téren mozgást, hullámozást, harcot támasztott. Minket ebben a pillanatban az irodalmi harctér érdekel.

## II.

A nyugtalanság már forrott az elmékben, itt-ott hangot is kapott, de arra a hangra, mely öntudatra keltette a még csak félöntudatos, félénken lappangó gondolatokat, amely felébresztette a neki megfelelő visszhangot, mely úgy hatott, mint az első ágyúlövés a háborúban, a huszadik század kezdő éveiben



még várni kellett. Még valahol a vidék homályában kereste nagy belső nyugtalanságok között önmagát az, aki majd megindítja és felszínre hozza a titokban erjedő folyamatot, a ki utat fog törni, a melyen az új nemzedék irodalmilag is kifejezheti magát. Egyelőre csak azt lehetett látni, hogy szokatlanul nagy csapata jön, egyszerre, nem tudni honnan, a kiforratlan, de új mondani valójú, dadogva, de érdekesen megszólaló tehetséges fiatal embereknek, akik türelmetlenkedve, de hangosan követelik a maguk érvényesülési jogát, elkeseredve, de hasztalanul döngetik azokat a gátakat, a melyek a fiatalember előtt nálunk erősebbek, mint bárhol másutt, eltorlaszolják az utat, kivált ha új dolgokkal jön. Aztán jött Ady Endre.

Az ősi, tiszta magyarságból jött, de arról a vidékről, ahol a népek keveredése, a magyarságnak a románsággal való folytonos érintkezése s az ezzel járó folytonos erózió-folyamat sohasem engedi megállapodni az ethnográfiai határokat, ahol sohasem szűnik meg, fojtva, magában évődik s csak néha lobban fel a népek örök nyugtalansága. Abból a társadalmi osztályból jött, amelynek helye a magyar társadalomban sohasem volt állandóan megállapítva, amely folytonosan ide-oda libegett az uralkodó úri osztály és a parasztság közt, szerencse vagy tehetség hirtelen felvihette az ország nagy urai közé, balszerencse lesüllyeszthette a bocskoros, paraszti életmódba. Ez a réteg, a falusi kis nemesség adta mindig az országnak nyugtalan elemeit, mert küzködő, sivár, mindenfelől megkötött, ősiségénél, féltékenyen őrzött faji tisztaságánál fogva minden jóra jogot tartó, de minden jóból kizárt helyzetében csak jobbat várhatott a dolgok minden változásától. Aki erről a vidékről és ebből a rétegből jön, ha eszes és tehetséges, mindig van benne valami nyugtalanság. (Ennek az eredetnek a nyomait filológiai pontossággal kimutathatnók Ady Endre költészetében.)

Ady Endre pályájának kezdete tipikus a vidéki származású intelligens magyar fiatal ember pályájára. Félreeső faluban töltött gyermekkor, kisvárosi gimnáziumokban töltött diákság után, amely kevés, de mély benyomással tölti meg a lelkét, abban a korban kerül igazi városba, amikor az ember leginkább fogékony minden hirtelen átzökkenésre, a világról való fogalmainak egyik napról másikra való, átmenet nélküli felforgatására. Adyt is megrészegítette a városi élet, a maga összehasonlíthatatlanul szélesebbkörű lehetőségeivel, nyugtalanabb, mozgékonyabb szellemével, benyomásainak gazdagságával, egész életének magasabb színvonalával. Az az új élet, melyet kezdett, gyors fejlődésbe hozta lelkének minden öntudatlan csíráját, a végsőkig felizgatta eredendő nyugtalanságát, amit még fokozott az is, hogy azért a gyermekkor erős benyomásai is, mint egy legalsó, legmélyebb sedimentum-réteg, megmaradtak benne, az új rétegektől csak betakarva, de el nem fojtva. Újságíró lett, vagyis olyan pályára került, amely nem hozza magával az egy bizonyos, meghatározott nagy társadalmi osztályhoz való csatlakozás kényszerét, nem burkolja be

egyéniiségét valamely osztály világnézetével, elfogultságaival, erkölcsével, hanem engedi, mint mindeneken kívül állót, élni a maga életét, a maga egyéni kifejlődését. Az újságírói foglalkozás a maga változatosságával és sokféleségével fogékonytá tette az élet és az ismeretek minden oldalának azonnali és könnyű percipiálására és szabad, önálló, könyvtudás ballasztjától félénkké nem vált áttekintésére.

Nagyjában ezek az előzmények, melyekből Ady kiindult. Visszhangtalanul elhangzott első kísérletek után, talán szívében egy kis elkedvetlenedéssel is Nagyváradról, ahol újságírói és írói kezdő-éveit töltötte, Budapest megkerülésével, egyenesen Párisba került. Ez az utazás, meg az első nagy szerelmi szenvedély, nyitotta meg benne teljesen a költészet forrását, amely addig fiatalos tétovázással, a pályakezdés nehézségeinek nyomása alatt lefojtva, bizonyára nehéz lelki küzdelmek között kereste a maga útját kifelé.

Nyugtalan lelke ebben az időben bontakozott ki békőiből s tudatosan bizonyára ekkor érezte meg költői programját. Ekkori lelki állapotát fejezi ki Új versek című könyve, az a könyv, amellyel úgyszólván egyszerre, merész rohammal tört be az irodalomba.

Ennek a könyvnek hatását e sorok írója alighanem tipikusan élte át önmagán. Véletlen körülmények folytán ekkor találkozott először Ady nevével úgy, hogy számolnia kellett vele. Az első, felületés benyomás nyugtalanító, zavarba ejtő és ellenmondásokat provokáló volt, de a költő már ekkor megnyerte a csatát olvasója ellen: versei ellenállhatatlanul ingereltek a tovább foglalkozásra. Az egész annyira új volt, annyira szokatlan, annyira ellenkezett mindazzal, amire az eddigi magyar tradíció rátanította az embert, de viszont annyira tele volt hangokkal, sejtelmekkel, hogy az idegenkedő, szinte megdöbbenet érzés maga izgatta az olvasót, önmaga ellen, a mélyebb, behatóbb elmerülésre.

Petőfi és Arany óta megszoktuk az első-pillanatra fülbe-mászó, erősebb gondolkodás kényszere nélkül, primärer módon érthető beszédet, amely nem bír semmit az olvasóra, mindent megmond közvetlenül, a mondanivaló és a szó pontos összezáródásával. A szimbolikus kifejezőmód, a hirtelen és merész gondolatátvitelekkel, széles ívű ugrásokkal való beszéd, a lírai benyomásnak impresszionista modorú visszaadása, amelyben a mondanivaló nem tett meg előbb hosszú utat a gondolkodáson keresztül, hanem abban az első formájában lép ki, amelyben a tudat felszínére jutott, — teljesen idegen volt annak számára, aki a magyar versen nevelkedett fel, s homályosoknak tüntette fel Ady verseit, az érthetlenség mindenütt felhangzó vádját vont a fejére. Pedig csak annyi igaz, hogy rá kellett jönni olvasásuk módjára, meg kellett ismerni a költő egészen egyéni eszejárását, kissé bele kellett élni magunkat a költő differenciáltabb, többféle elemből összetevődött s éppen ezért bensőbb foglalkozást, közvetlenebb veleélést megkívánó lelki állapotába.

Minden költő és minden vers csak arra hathat a maga teljességében, akiben megvannak, legalább csírák alakjában, azokba, lelki elemek, amelyeknek a költő, a vers a kifejeződése s egy kicsit Ady Edrévé kell válni annak, aki Ady Endrét teljesen érteni akarja. Ez természetesen csak behatóbb, előzetes elfogultság nélküli és szeretettel teljes foglalkozás mellett volt lehetséges.

Új, raegyszerű és mégis közelebbi ismeretségre ingerlő volt Ady verseinek tartalma is. Egy szenvedélylyel teli szerelem, amely nem a hagyományos trubadúr-szerelem, a szeretett nőnek minden szépséggel és erénnyel való felruházása, merőben érzéki szépségeken elvakuló megmámorosodás, hanem a szerelemnek az az eredeti, ősi, a kultúr-tradicióktól eltakart, a tudatból visszafojtott, de tudattalanul is mindig érvényesülő formája: az örök, keserű harc a nővel, a nemek nagy, jóvátehetetlen meghasonlása, amely száraz ajkú epedéssel sóvárogja az egyesülést, az egygyé válást, időnkint elpihen az érzéki mámor tobzódásaiban, hogy a kielégülés, a beteltség sivár pillanataival ismét kiújuljon. A férfi-ember lázadozása a nő ellen, akit egészen, fenntartás nélkül, külön lényét megsemmisítve vágyik magáévá tenni s aki mindig megmarad különállónak, idegennek, megfoghatatlannak. Gyönyörök, melyekben még bennük vonaglanak az imént elmúlt kínok és bennük remegnek az előre-sejtett új szenvedések, láncot csörgető lázadások, melyek zokogó, lágy bánatokba omlanak, keserőséggel teljes, indulatos kitörések, melyek alázatos önmegadásokban olvadnak fel. Bűntudat, mely megkeseríti a gyönyörök óráit, nekibúsult dac, amely anyaszült meztelenségében tárja fel önmagát, a minden szerelem természetes végcélja, a gyermek utáni epededés, mely nem tud beletörődni a meddség gondolatába. Petőfi hamvasan fiatalos, szinte kisdíákos szerelmi lobogása, Arany tartózkodó, hallgatag szemérmetségénél ez a szerelem szinte visszának tűnt fel: az új, mai ember szerelme volt.

Ugyanígy álltak akkor szemben Ady Új versek könyvének másik főmotívumával, hazafias költészetével szemben. Akkor hazafiatlannak, a magyar önértetet provokálónak mondták ezeket a verseket, mert nem értették meg, hogy elkeseredett kitörései, kemény, fájó ostorcsapásai a magyar faj és a magyar föld végzetes, eredendő szeretetéből fakadnak, hogy szegénységünk, elmara-dottságunk, bűneink csak abban tudnak ilyen lázadó haragot felriasztani, aki szenvedélyes szeretetében minden kincsel, minden haladással, minden erénnyel felruházottnak szeretné látni szeretete tárgyát. Nem értették meg, hogy a káromló szavak egy türelmetlen, nagyokat akaró fiatal nemzedék heves elégedetlenségét szólaltatják meg, amely másnak, különbnek, fejlettebbnek, az emberi lét csúcspontjai felé haladónak akarja látni apái Magyarországot, amely dolgozni akar ezen a felmagasztaláson, de nem találja meg hozzá az eszközöket, amely szűknek találja a magyar glóbusz korlátait és nekikeseredett fejével döngeti

őket, keserves fájdalom közt. A hang, a mozdulat, a szavak lázadás voltak, nem a magyar faj ellen, hanem a magyar közállapotok ellen. Akik erre a lázadásra tüzet kiáltottak, azok elfogultságukban nem vették észre, mennyi sok van ebben az ősi kuruc virtusból. Az eddigi magyar hazafias költészet — legnagyobb költőinké is — a magyar nehéz sorsán való elégikus elbúsongás, a régi vitézi dicsőség képein való mélézés, a nemzeti önérzetet buzdító s — az epigonok ajkán — a nemzeti hiúságot csiklandozó politikai költészet volt: Ady félreverte a harangokat, tüzet kiáltott, hogy a réműlettől ismerjünk magunkra. Akik ellene támadtak, jól vették észre forradalmi voltát, mert költészete annak a lelki állapotnak volt a kifejezése, mely akkor a magyar intelligens ifjúság önállóbban gondolkodó részét addig nem képzelte számmal vitte a politikai, társadalmi és tudományos radikalizmus vagy a szocializmus táborába, annak a politikai konjunktúrának volt a művészi megfelelője, mely úgyszólván máról-holnapra a nemzeti élet előterébe juttatta a radikális jelszavakat s két élesen szembeálló ellenséges táborra osztotta egész társadalmunkat: a régi állapotok fentartására törekvőket s azokat, akik a mai Magyarország politikai és társadalmi erőviszonyainak felforgatásából akarják felidézni az új Magyarországot. Innen magyarázható az a nálunk irodalmi dologban példátlan ostrom, mely Ady költészete ellen indult, irodalmi jelszavakkal politikai célszavakat takarva s amelynek legfőbb, csaknem egyedüli eredménye az lett, hogy Adynak csak annál jobban megnövekedett a súlya s csak annál jobban felélénkült az iránta való érdeklődés.

Lélektanilag Ady egész forradalmisága, egyáltalán egyéniségének minden nyilvánulása egy forrásból fakad: a korlátokat nem tűrő, az egész lelket gyökerében megrázó sóvárgásból az élet teljessége felé. Minden poharat fenéig kiinni, minden gyönyört, minden ragyogást kiélvezni, minden lehetőségét az életnek kimeríteni: ez az epekedés hajtja és tartja feszültségben egész lényét, ez nem engedi megpihenni sehol, ez kergeti mindenütt a szertelen végletek felé. A szerelem minden kényét és kínját, a gazdagság minden káprázatát kívánja, minden, ami ebben akadályozza, tűrhetetlen nyűg és bilincs. Az emberi élet egyik fő rugóját, az aranyat azért kívánja a szegénység az anyagi korlátozottság elkeseredésével. Azért hirdet forradalmat, mert teljes, gyökeres változást kíván, amely lehetőséggé tegye a ma lehetetlent, mert az új, a változás hordja magában minden teljesülés illúzióit. S későbbi korának a misztikushoz közeledő elborongása, harangkongásra emlékeztető eszenkedése Isten, a vallásban való megbékélés, a halál szükségyszerűségébe való belenyugvás után, velejében ennek az életvágynak a reakciója. És ugyanilyen reakciót jelentenek a pihegő elfáradás bánattal és megbánással telt pillanatai is, amikor a lélek megereszti húrjait, fatalisztikus megadással engedi átzuhogni magán az élet hullámain, mintegy kikapcsolva magát mindenből.

*A halál rokona*, máig is legszebb verseinek egyike s egyáltalán a legszebb magyar versek egyike, érzeteti legjobban, hogy itt egy két nagy csata közben aléltan pihenő lélek halk könnyei peregnek.

A zaj, melyet Ady első könyve támasztott, még nagyobb lett a másodiknak, a *Vér és Arany*-nak megjelenésekor. Ekkor vált Ady Magyarország legtöbbet emlegetett embereinek egyikévé, akivel többet foglalkoztak, mint a legtöbbet szereplő politikussal. Petőfi óta nem volt erre eset Magyarországon s talán Petőfivel sem foglalkoztak annyit, mert neki nem volt ellenzéke. Alig volt újságolvasó ember, aki állást ne foglalt volna vele szemben, újságok és folyóiratok cikkeinek özöne vitatkozott vele, támadta, védte; irodalmi társaságok ülései visszhangzottak ki nem mondott, de ott érzett nevéből, kávéházi asztaltársaságok, úri szalonok irodalmi viták csatateréivé váltak s aki csak valamennyire exponálta magát mellette, minden lépésével olyanokba botlott, akik állásfoglalását számonkérték tőle. Körülötte valóságos kis felekezet keletkezett híveiből, akiknek kitartását csak fokozta a mindenfelől felhangzó ellenzés. Csupán irodalmi okokból nem is lehetne ezt az izgalmat megmagyarázni, de Ady verseit szeretni és dicsérni többé-kevésbé politikai és társadalmi színvallást is jelentett. Mindenki érezte, öntudatosan vagy öntudatlanul, hogy Ady költészete is egyike az ütközőpontoknak, amelyeken az új Magyarország összezsap a régivel. Ez is egy sztratégiai pont volt, mely körül kifejlődtek azok a hadműveletek, amelyek még ma is folynak s előreláthatóan a mi nemzedékünk egész életét be fogják tölteni.

Azokkal az argumentumfegyverekkel, melyeket akkor Adyval szemben felhasználtak s amelyeket néha használnak még ma is, kár volna bővebben foglalkozni, csaknem valamennyire rácáfolt a közbeeső néhány évnyi rövid idő. Csak egyre akarok itt közbevetőleg kitérni: a nemzetietlenség vádjára. Ady külföldi hatásoktól elbűvölve, külföldi példaképeket utánozva megbontja a magyar hagyomány folytonosságát, költészete nem a magyar lélekből fakad, idegen talajban gyökeredzik, tehát veszélyezteteti irodalmunk végső célját, mely nem lehet más, mint a magyar fajtanak művészi kifejezésre való törekvése. Körülbelül így lehet megfogalmazni ezt a vádat.

Ami a külföldi hatásokat illeti, bizonyára Adyra sem voltak bizonyos külföldi példák hatás nélkül. De akik benne nem akarnak vagy nem tudnak mást látni, mint Beaudelaire vagy Paul Verlaine s általában a modern francia, úgynevezett dekadens költők utánzóját, azok csak azt árulják el, hogy ezeket a költőket nem ismerik eléggé. Paul Verlaine, talán Beaudelaire is, talán egy-két más francia költő is volt Adyra bizonyos hatással: kizsendített lelkében bizonyos csírákat, amelyek talán öntudatlanul lappangtak benne, felbátorított benne bizonyos olyan elemeket, melyek e nélkül a bátorítás nélkül nem vagy csak félénkebben, teljesség nélkül mertek volna megszólalni, figyel-

meztette olyan dolgokra, amelyek szintén tárgyai lehetnek a művészi megalakításnak, holott az eddigi magyar tradícióban nem volt rájuk példa, megerősíthette önmagába és mondanivalóba vetett bizalmát, amelynek volt oka elcsüggedni az itthoni általános, eleinte majdnem egyhangú meg nem értéstől. Magyar költőnek, akit kultúránk viszonylagos kicsinyessége és önállót-lansága, a lehetőségek korlátoltsága s a közönség közönbössége, az igazán kongeniális megértők csekély száma mindig nyomaszt, ha újra és nagyra tör, — mindig szüksége van a külföldi példáknak ilyen bátorításra. Ennél több hatásról azonban Adynál nem lehet szólni, s alig hiszem, hogy bármi részletes filológiai vizsgálat is ki tudna ennél többet mutatni.

A jóhiszeműeket itt az ejtette kétségbe, hogy Ady formában és tartalomban annyi újat hozott, hogy csak újságánál fogva is természetszerűen idegenszerűnek kellett feltűnnie. Csak a közelebbi vizsgálat és a bensőbb elmerülés érteti meg, hogy lénye és költészete teljesen a magyar földből, a mai magyar életből nőtt ki. Egész lénye azt a sajátságos, egyedül csak a mai Magyarországon feltalálható kavargást mutatja, amelyben heves konvulziók között szerves egységbe igyekszik összeállni az ázsiai örökségből magával hozott, eredeti faji elem a nyugat kultúrá-jának legfrissebb és legújabb elemeivel. Mintegy a magyarság egész fejlődését foghatjuk meg benne rudimentumaiban: az Ázsia síkjairól hozott duhaj harckeverő kedvet, az életerő heves, nagy fellobbanásai és a méléző, hamar kifáradó elbúsongás közti folytonos ide-oda lengést, a szilaj nekibúsulást s a nagy kimerüléseket, a fatalisztikus hangulatokba való ellankadást, és a bármilyen fegyelem fékét csak haraggal tűrő fakiózus szellemet. Csak a felületig hatol, aki nem hallja ki például Ady politikai költészetéből a *vox diabolica huj, huj*, és az *eb ura fakó* távoli hangjait.

Egész költészete a magyar föld és a magyar élet képeitől van átítatva. A hepehupas vén Szilágyság, a magyar Alföld és a magyar kisvárosok képei adják minden szemléletének gyökereit, — ha figyelmesen vizsgáljuk az egyes képei mögött meg-húzódo szemléleti emléket — nagyon kevés költőnek képes beszéde áll ennyire tisztán saját szemléleti emlékekből és élményekből, mint az övé — csaknem mindig teljesen eredeti magyar jelenségre bukkanunk. Ezekben a képekben ütköznek ki leginkább a magyar faluban töltött gyermekkor benyomásai, mint ahogy általában a lelkünk öntudatlan kincstárába alámerült gyermekkori benyomások szoktak egész életünk folyamán, élénk lelki élmények alkalmából, magunk se tudjuk hogyan, magunk se tudjuk honnan, felmerülni. Ezt részletesen kimutatni és illusztrálni nem engedi e kísérlet tere és célja, — de elvégre az ehhez szükséges megfigyeléseket minden jóindulatú és vajtabb fülű olvasó megteheti. Még Ady sokat hánytorgatott Páris-imádata, mely néhány rendkívül szép költeményét inspirálta, — még az is éppen magyarságát bizonyítja. Úgy, ahogy Ady belemámoro-

sodott Parisba, semmiféle nemzet fia nem mámorosodhatik bele, csak a Magyarországból — és pedig nem Budapestről, hanem egyenesen Nagyváradról — odavetődött magyar fiú, aki ott megtalálja mindazt, aminek idehaza legnagyobbban érezte hiányát: a nagy, beláthatatlanul széles arányokat, a szinte korlátlan lehetőségeket, egy hatalmas kultúrának valóságos életté válását, a művészet, a fényűzés, a gazdagság káprázatos képeit, azt a teljes szabadságot, melyet az élet kicsiny és nagy dolgaiban egy akkora és ily szabad szellemű város nyújt. Ady Páris-imádatának, mely költészete első korszakának egyik érdekes vonása, mert az egész mai intelligens fiatalság Parisba vágyását juttatja költői kifejezésre, alaphangja tulajdonképpen mindig a magyar szegénység és kicsiség miatti fájdalom. Amit ő Parisban érzett, az hasonlít ahhoz, amit Bessenyei érzett Bécsben.

Leginkább azonban azt bélyegezték idegenszerűnek, ami benne úgynevezett dekadencia. Ennek a magyar tradícióban alig volt előzménye, annyi igaz. A régebbi idők egyszerűbb, patriarchálisabb, raffináltság nélküli életében nem fejlődhetett ki az a szóval alig kifejezhető nagyon finom árnyalatokba szétfosló, örök meghasonlás bélyegével bélyegzett, beteges érzékenység kínjaiban fetregő, örökös nyugtalan izgalomban, a fantázia lidérces játékaival élő, neurasztániás lelkiállapot, amelyet ezzel a szóval szoktak jelölni. De ez is csak történeti fejlemény, ha eddig nem volt meg, ezután már meglesz, mert a mai generációban jutott a magyar lelki fejlődés addig a pontig, ahol szükségszerűen jelentkeznie kell. Budapest ma tele van rusztikusabb apák olyan fiaival, akiknek lelkében már benne van ez a meghasonlás s ha az apák nem értik meg fiaikat, bizvást gondolhatnak arra, hogy beléjük ütött ezekbe a fiúkba is a kornak ez a szellemi járványa. Ady dekadenciája nem egy a magyar életben nem létező, külföldről mesterségesen beplántált elemet foglal magyar versekbe, hanem megszólaltatja a fiatal magyar lelkek egy részének egy olyan újonfejlődött elemét, amelyről csak hittük, hogy nincs, mert addig senki nem szólaltatta meg.

Különben is Paul Verlainetől sok mindenfélét lehet tanulni, csak épen dekadenciát nem, mert a dekadencia (csak a közérthetőség kedvéért használom ezt a fülemnek rossz hangzású szót) nem valami megtanulható dolog, hanem lelki állapot, amely vagy kifejlődik valakiben vagy nem, az illető akaratától nincs semmiféle függésben. S hogy mennyire egy generáció közös lelki állapotát fejezte ki Ady, leginkább az mutatja meg, hogy a vele egyidőben vagy közvetlenül ő utána kifejlődött fiatal költők — köztük nem egy kiváló tehetség — mind osztoztak vele a dekadencia s ezzel a külföldieskedés vádjában.

Ezeknek a fiatal költőknek egy része Ady hatása alatt fejlődött, egy-kettő köztük talán nála nélkül is azzá tudott volna lenni, a mi — de valamennyinek ő nyitott kaput s az egész generáció

csak azon a réven nyomult ki a nyilvánosságra, amelyet ő vágott a megcsontosodott hagyományokon, a lelkekbe belenevelt elfogultságokon, az ellenfelek ellenállásán és a közönség közömbösségén át Minden új dolog ellenállással találkozik, kell előbb jönnie egy első, elhatározó ténynek, amely elsőül töri át ezt az ellenállást, megingatja az illető dolog elfogadhatatlanságában való hitet — a többi aztán könnyen megy. Minálunk, ahol csak kicsiny és hivatalosan nem hitelesített súlyú csoport, nem pedig egy nagy és széles társadalmi réteg azoknak a serege, akik az új dolgoknak pilótái szoktak lenni a mozdulatlan nagy tömegekkel szemben, épen a mai időben, mikor minden tényező, amely a közhatalom bármekkora részét is gyakorolja, a konzervatív világnézethez csatlakozik, csak annál erősebb ez az ellenállás az új dolgok ellen. Emellett irodalmi viszonyaink kicsinyessége, az érvényesülésre nyíló tér szűk volta s a nyilvánosság kapuinál őrt állóknak a nagy tömeg Ízlésétől való bátortalan függése csak még jobban megnehezítette a fiatalok érintkezésbe jutását a közönséggel.

Éppen ez az utóbbi körülmény vetette fel a szükségét egy olyan folyóirat indításának, amely maga köré gyűjtse a nyilvánosságra törekvő, elfojtott új tehetségeket s szerve legyen az új irodalom s a közönség közti közvetítésnek. Erre a célra indult meg épen az Ady és az új irodalom körüli leghevesebb harcok idején a *Nyugat*. Nyíltan, mint az új irodalom zászlaját bontották ki s Ady mellett odacsoportosult melléje az ifjúság csaknem minden komolyabb és számottevő tehetsége. Nem volna helyénvaló itt e folyóirat eddigi pályájának kritikai történetét adni, csak egy pontra kell figyelmeztetni, amely elmélkedésemben, mint főfontosságú dolog, belekívánkozik. A *Nyugat* nem megkötött irodalmi program alapján indult, hanem a szabadság és tehetség jelszavával, amennyire én tudom és látom a dolgokat, sohasem bizonyos meghatározott esztétikai tételek vagy dogmák szerint válogatta közleményeit, hanem kész harcterűl kínálkozott minden valóban értékes tehetségnek. A legkülönbözőbb esztétikai programú írók egyesültek benne. S ez csak a szerencséje, épen a szólásszabadságnak ezzel a szellemével vált egy szellemi felszabadulásnak eszközévé, amelynek értékét nem szabad alábecsülni. Általa jutott nyilvánosságra egy sereg kiváló tehetség, amely az akkori viszonyok nyomása alatt csak sokkal nehezebben, sokára, talán későn is jutott volna a nyilvánosság elé. Nálunk az író csakis a lapok hasábjain keresztül juthat a nyilvánosság elé s mindenki tudja, mily ritkaság, hogy figyelmet tudjon kelteni egy könyv, melynek szerzője nem vált előbb a lapok útján ismeretessé. A lapok hasábjai pedig, melyeket csak a legkritikáiban irányítanak tisztán irodalmi szempontok, a fiatal tehetségek java része előtt el voltak zárva vagy a legjobb esetben is csak kelletlenül és veszedelmes engedmények és megalkuvások arán nyíltak ki. A hírlap természeténél fogva fél az újszerű dolgokkal való kísérletezéstől s csak olyan új dolgokat fogad



el melyeknek a nagy közönségre való hatása már előbb ki van próbálva. A Nyugat megnyílt mindenki számára, akiben tehetséget látott. Még olyan, a nagy nyilvánosság előtt már pozícióval bíró egyéniségek is, mint Ady és még néhányan a Nyugat régebbi emberei közül élvezték hasznát a folyóirat e szabad szellemének, mely egyedül csak a művészi színvonal korlátját emelte az író és a nyilvánosság közé.

Az időpont szerencsés volt. Szerkesztőségek homályba vesző asztalai mögül, vidéki középiskolák tanári szobáiból, az egyetemek padjairól csoportosan jöttek a figyelemreméltó tehetségek, hogy a *Nyugat* üsse őket az irodalom lovagjaivá. Néhányan közülük ma már — alig pár év múlva — fiatal irodalmunk büszkeségei, nagy irodalmi sikereknek győztesei.

A legjelentékenyebb köztük, aki mint Ady a lírába, legtöbb új és értékes elemet hozott a regénybe és novellába, *Móricz Zsigmond*.

## VI.

Nem felel meg céloznak, hogy akár Adynak, akár Móricznak, akár az egész irodalmi mozgalomnak kimerítő kritikai és esztétikai jellemrajzát adjam, — csak mai társadalmi mozgalmainkkal való kapcsolataikra, a magyar életbe nyúló gyökereikre akarok e fejtegetésben rámutatni. Móricz Zsigmondra vonatkozólag még ebben a tekintetben is utalhatok róla írt kis tanulmányomra,\* amelynek gondolatait talán fölösleges volna itt újra elmondani.

Móricz Zsigmond is abból az országrészből jött, a honnan Ady, de már oly vidékről, melynek ethnográfiai helyzete teljesen megállapodott, talán egy évezred óta változatlan, amelyben egymás mellett tiszta magyar lakosságú faluk sorakoznak. Ő is egy társadalmi helyzetében meg nem állapodott, mobilis rétegeből jött a vidéki magyarságnak. Hasonló körülmények között élte át ő is a tanuló évek idejét, szintén erősen kálvinista jellegű levegőben. Némely egyezések mellett azonban másfajta anyag, mint költő kortársa. Súlyosabb, energikusabb, kevésbé hajlékony természet, — Ady élénken kidomborodó asszonyos vonásaival szemben a férfi-típushoz áll közelebb. Képzőművészeti analógiával élve az inkább festői jellegű Adyval szemben plasztikai jellegű egyéniség, egész természete inkább a formára irányul, mint a színre. Megfigyelő és ítélő, az eleven látás adományával és a morális felháborodásra való hajlammal. Jobban tapad a valósághoz, röghöz kötöttebb s közelebb áll a magyar tradícióhoz. (Ő az egyedüli az új írók közt, akit nem ért a nemzetietlenség vádja). Egész írói egyénisége realiztikus s az erő irányában koncentráldódik. A lírikus Ady mellett az epikai jellemet testésíti meg.

Mint a magyar népelet irodalmi ábrázolója jelent meg és

\* A *Nyugat* 1911. december 1. számában.

általában ma is a legtöbben annak látják, holott az ő látóköre nem ér véget a népnél, hanem magába foglalja a vidéki magyarság egész testét. Az Alföld fia, azoké a vidékéké, ahol nem váltak el olyan élesen külön az egyes társadalmi osztályok, az intelligencia nagyrészt a megvagyonosodott parasztságból sarjadt ki és még érzeteti életmódjával, világfelfogásával ezeket a gyökereit, a parasztság pedig egész nagy vidékeken sohasem volt tulajdonképeni jobbágyi sorban s csak a vagyon és tanultság különbsége által érzi magát el választottnak az uraktól. A parasztság rétege alatt azonban ott van a falusi proletárság, a zsellérek, szegény mesteremberek elkeseredett, irigykedő, nyomorgó rétege.

A legnevezetesebb új dolog, a mit Móricz Zsigmond a falusi és kisvárosi magyar népélet rajzához hozott, éppen az, hogy nála jelenik meg a falu társadalma a maga egész rétegeztségében. Az ő szemében — ez legjobban *Sárarany* regényében látható — a falu egy teljes, zárt társadalmi egység, melyben benne vannak a nagy társadalmi szerkezet összes rétegei, a legalsóbb proletárságtól fel a paraszt-arisztokráciáig, — a Sári bíró kedélyes cselekvénye mögött pedig ezeknek a rétegeknek a falu közdolgai körüli súrlódása terül el komoly háttérül. Félig ehhez a paraszt osztályhoz tartozik, féllábbal kinn van belőle, a falu osztálytalanja, a tanító, a ki bejáratos a falusi honorácior osztályba, de együtt mulat a módosabb paraszt gazdákkal is és mindenütt ő az utolsó, mert mindenütt a legszegényebb és egyképen függő helyzetben van mindegyik osztálytól. A parasztság és az intelligencia, amely papokból, jegyzőkből és közepes birtokosokból áll, egymástól messze elkülönítve él, — jellemző, hogy a *Sárarany* regényben a tanító az egyetlen kaputos ember (a grófokat nem számítva, mert azok külön lapra tartoznak), — viszont a *Galamb papné* és az *Árvalányok* kis regényekben, amelyek a kálvinista papok élete körül forognak, csak egészen mellékesen játszik szerepet paraszt. Ez a kálvinista papság is egészen máskép tűnik fel, mint ahogy megszoktuk az irodalomban látni. Eddigél Baksay Sándor volt a magyar falusi kálvinista papság legnagyobb hatású rajzolója, de ő nála teljesen idealizálva, optimista szemüvegen nézve jelenik meg a pap, legfeljebb a szerető humor enyhíti beállításának kenetességét. Móricznál mindnyájunkkal egyforma szenvedélyekkel felruházott, egyforma bűnökben fetrengő, az élet kicsinyes gondjaival küzködő ember a pap is, akinek a papság csak épp olyan munka, olyan routine, mint a hivatalnoknak a hivatal foglalkozásának természete, mely alapján véve mindig vallásos érzésekből megszállott lelket kívánna meg, csak bizonyos modorosságok alakjában nyilatkozik meg rajta.

A falu Móricznál nem a csöndes, idillikus nyugalom tanyája, hanem fülledt, nehéz, fojtó levegőjű, mindenfelől ezer korlással körüldeszékközött börtön, amely nyomasztólag hat minden egyéni

nyilvánulásra, amelyben befelé emésztődve evődnek, elrejtekezve s a válságok pillanataiban annál brutálisabban kitörve az emberi szenvedélyek. Móricz minden regényében, de legtöbb novellájában is sűrű, villamossággal telített a levegő s ez a megsűrűdöttség csak nagy robbanások alakjában tud könnyíteni magán. Milyen más képet kapunk tőle a faluról, mint a gyönyörködő Jókaitól, a mulatságot szerető Mikszáthtól és az idillizáló Gárdonyitól! Neki más a szempontja, a benne élt, gyökereit még ma is benne érző, de szellemileg és erkölcsileg belőle kiemelkedett ember szólal meg, amint a város magasabb kultúrájú, szabadabb levegőjű, szélesebb mozgási körű életéből visszatekint az elhagyott faluba, mint egy olyan fázisába az életnek, melynek hatását még érzi magán, de már túlfelődött rajta. Mennyire tipikusan mai magyar dolog ez!

Móricz falu-rajza több oldalú, teljesebb, a dolgok gyökereit és árnyalatait jobban felmutató, mint akármelyik elődjéé. Neki legerősebb tulajdonsága a szemlélet eleveisége, amely mindent egyszerre, egész teljességében tud meglátni és plasztikailag megrajzolni s ez érvényesül a falu rajzában is. A nagy realisták módján, rendkívül objektíven lát s objektivitását csak egy indulati elem színezi meg: a felháborodás, melyben moralista szelleme nyilatkozik. Ez a morális felháborodás legvilágosabban erotikus részleteiben érezhető; az erotikum nála mindig végzetes, tragikus, fekete lánggal lobogó, az embernek a maga érzékiségével vívott örök harca ég benne. Munkáinak ez az eleme találkozott legtöbb ellenmondással; a magyar irodalom eddig nagyon szemérmes irodalom volt, a nyílt erotikát félfénken kerülte, a paraszt-erotika brutális őszintesége, durvasága, érintetlensége a kultúrától, mely az uraknál a szerelmi ügyeket a pikantéria gáláns fátyolával vonja be, sokakban kényelmetlen érzést támasztott. A magyar intelligencia különösen van a paraszttal: a valóságban nem törődik, rendszerint rossz viszonyban van vele, nem érti, ha lehet, elnyomja, mindenesetre elhanyagolja, az irodalomban idealizálja, megdicsőíti s ebben az idealizálásban valami hazafias dolgot lát. Móricz azonban másképp bánik vele: cseppet sem idealizálja, összes hibáival, bűneivel mutatja be, de érti, átérzi és törődik vele, megértő szemmel kíséri el élete legkisebb zugába, az idősebb, jobb és kultúrában különb testvér haragjával korbácsolja bűneiben s a testvér együttérző szeretetével öleli magához szenvedéseiben. Ez általában a magyar társadalom minden rétegéhez való viszonya: mindenütt családtagnak érzi magát köztük s érzi a családtagok közösség-érzetét, de érzi azt a jogát is, hogy megmondja nyíltan, brutálisan a maga véleményét.

Minden előtte járt írónknál a paraszt mint egyszerű, néhány elemien tipikus vonásból összetevődött, kevés komplikációjú lény jelenik meg. Móricz megmutatja, hogy a paraszt is épp olyan sokrétű, komplikált, az érzés, az indulat, a szenvedély, az érdek végtelen sokféle árnyalatából összetevődő lény, mint minden

ember s ép oly hullámszó, viharos, válságoktól gyötört, hevülésektől felmagasztalt belső életet él. Egész irodalmunkban alig találunk olyan komplikált, annyi sokféle szára felbontható regényalakot, mint a Sárarany *Tűri Danija*. A lelki komplikációknak, az ember belső életének ez a gazdagabb rajza az, ami Móriczot az irodalom modern áramlatához köti. Az emberrajz nála is, mint minden modernnek nevezett írónál, a pszichológiai komplikációk rajza.

A másik vonás, ami legközvetlenebbül köti a magyar irodalom legifjabb nemzedékéhez: az elégedetlenség szelleme, amely tisztán láttatja vele a magyar élet minden baját, elmaradottságát, bűnét. Innen a dacos vonás benne, a haragos igazmondás, az öklével az asztalra csapó felháborodás. Minden nagyobb munkája egy-egy indulatos tiltakozás a magyar élet valami jelensége ellen. A maga módja szerint ő is forradalmi szellem — nem politikai forradalmár, mint Ady, inkább morális forradalmárnak lehetne mondani. Minden írónk közt ő mondja a leglesújtóbb kritikát a mai magyar társadalomra, ő mutatja fel legvértőbb sebeinket, még pedig éppen azokon a társadalmi rétegeken, melyeket eddig az egészség, az érintetlen épség illúzióival vettünk körül.

## V.

Nem mi vetjük fel itt először a kérdést: mi az, ami mint közös vonás összeköti és egységbe foglalja az egész új irodalmi nemzedéket. Nem vagyok barátja a szellemi élet mozgalmaiban a jelenségek túlságos egy pontra centralizálásának, de annyit meg kell engedni, hogy bizonyos közös vonásokat már csak az egyazon generációból valóság is megállapít. Esztétikai egységbe szorítani annyi és oly különböző egyéniséget, akiknek mindegyike önálló művészi jelenség, bizonyára hiábavaló kísérletezés volna, csak szaporítanók vele azoknak a túl-elasztikus fogalmaknak a számát, amelyek csak a dolgok tisztázódásának megnehezítésére valók. A lelki motívumoknak bizonyos közössége azonban meg szokott lenni az egy ivadékból való szellemekben.

Ez a közös vonás a mi legfiatalabb irodalmunkban: az intellektuális nyugtalanság szelleme, amely míg egyfelől a lelki motívumok kimélyítésére, erősebb és hevesebb átélésére sarkal, másfelől fokozza a lelki érzékenységet, az egész lelki életet árnyalatokban gazdagabbá, erősebb hullámszúsává teszi. Ebből származik az elégedetlenség szelleme is, amely az embereket eltölti, a tiltakozás a meglevő és megvolt ellen, amely az újnak, az eddig még nem próbáknak keresésére vezet. Olyan világnézetet teremt ez a lelki állapot, amelyben nem maradnak helyükön az eddigi értékek, új értékek alakulnak és régiek szűnnek meg. A formákban is innen az újnak keresése, a kísérletezés szelleme, amely legtipikusabban e nemzedéknek Ady és Móricz mellett legkiválóbb szellemén, Babits Mihályon figyel-

hető meg. S ez fűzi az egész irodalmi mozgalmat legszorosabban a mai politikai radikális mozgalmakhoz; ennek is, annak is az a törekvése, hogy megküzdjön a régivel, a tradíciókban megcsontosodottal, hogy megteremthesse az újat. Mindegyik mozgalom a maga külön területén dolgozik, de kiegészíti egymást, az egyiknek terjedése a másiknak is sietteteti diadalát. Mind a kettő a magyar lelkeknek egyazon pszichológiai állapotából fakad s egy tőről metszettségük, ha néha a területek egymástól távoleső volta miatt elhomályosodik is, a legfontosabb pontokon mindig nyilvánvaló annak számára, aki a dolgokat figyelmesen és magasabb szempontokból szemléli.